

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з дисципліни «Методологія права»

за темою № 7. «Методологія механізму правового регулювання»

Галузь знань - 0304 «Право»

Напрямок підготовки (спеціальність) - 8.03040101 «Правознавство»

Освітньо-кваліфікаційний рівень - магістр

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 (протокол від 18.08.2023 № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних наук факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Погрібний І.М.
2. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних наук факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Холод Ю.А.
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних наук факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Волошенюк О.В.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Гавриленко О. А
2. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент Логвиненко І. А.

Методологія механізму правового регулювання

Зміни, що відбуваються в сучасній Україні, неминуче впливають на її правову систему. В процесі реформування перебуває також основний елемент цієї системи - право. Адекватно до мети здійснюваних реформ міняються і завдання правового регулювання. Відповідно повинні мінятися і засоби їх виконання, за допомогою яких, власне, і можна підняти соціальну цінність і дієвість юридичних інститутів.

Отже, проблема правових засобів, їх своєчасного і якісного вдосконалення у правотворчому та правореалізаційному процесах стає все актуальнішою, науково і практично значущою. Без її належного вирішення неможливо оптимізувати механізм правового регулювання, налаштувати українську правову систему на соціально плідну роботу. Це пов'язано з низкою аспектів.

По-перше, у понятті "правові засоби" можна узагальнити всі ті явища (інструменти і процеси), що покликані забезпечувати досягнення поставленої у законодавстві мети. Основне в теорії правових засобів те, "які соціальні завдання ці правові механізми можуть виконувати, де і в якому порядку їх можна застосовувати у практичній правовій діяльності для досягнення соціально значущих результатів" [1, с. 20].

Ця категорія пов'язує ідеальне (мету) з реальним (результат), включаючи водночас як фрагменти ідеального - інструменти (засоби-установки), так і фрагменти реального - технологію (засоби-дії). Саме у цій площині зазначені різноманітні юридичні феномени можна розглядати як засоби, у цьому зрізі вони набувають особливих властивостей - властивостей явищ, які діють у ланцюгу "мета - засіб - результат".

По-друге, правові засоби як поняття покликані означувати насамперед функціональний, прикладний аспект правової системи. Питання правових засобів - це питання не стільки виокремлення у певний підрозділ тих чи інших фрагментів правової реальності, скільки їх особливого вирізнення у чітко визначеному ракурсі (функціональному призначенні, ролі як інструментів оптимального вирішення соціальних завдань). Це фрагменти правової реальності, що розглядаються під кутом зору їх функцій, ролі, значення як інструментів юридичного впливу.

По-третє, питання про правові засоби, за допомогою яких досягається мета правового регулювання, є вирішальним у визначенні його ефективності, адже розумно вибрані й перевірені на практиці засоби - це гарантія високої продуктивності права. Тому без поняття "правові засоби" неможливо повноцінно дослідити проблему мети й активності правового впливу.

По-четверте, правові засоби створюють загальні, гарантовані державою й суспільством можливості для посилення позитивних регулятивних чинників і водночас для усунення перешкод (негативних чинників) на шляху до впорядкування соціальних зв'язків. Якщо між метою і результатом немає перешкод, тоді відпадає необхідність у засобах. Засоби - це реакція на конкретні перешкоди.

По-п'яте, категорія "правові засоби" дає можливість чітко побачити місце і роль різноманітних юридичних явищ у реалізації інтересів суб'єктів, у єдиному процесі правового впорядкування, взятих у цілісності як механізм правового регулювання. Саме властивості правових засобів, що виступають елементами (ланками) цього механізму, характеризують його найповніше як логічно завершену систему, як самодостатній організм. Знаючи технологічну схему правового регулювання, юрист може собі уявити, які ланки задіяні у реалізації норми права, які відхилення можуть статися в цьому процесі. А отже, він у змозі запропонувати науково обґрунтований план підвищення ефективності правового регулювання за рахунок зміцнення його основних ланок [2, с. 266].

По-шосте, правові засоби можна розуміти і як універсальний "будівельний" матеріал системи права. І хоча загальноприйнятим є те, що система права складається з норм, не можна заперечувати той факт, що самі норми також складаються з первинних, елементарних часток, до яких належать такі правові засоби, як юридичні факти, суб'єктивні права та обов'язки, заохочення й покарання тощо. Причому найбільші блоки системи права - інститути, підгалузі й галузі (як і сама норма) - у досліджуваному контексті також можна назвати своєрідними правовими засобами. Таким чином, інструментальна теорія пропонує цілеспрямоване і концентроване дослідження певного аспекту права як системи правових засобів [1, с. 18].

По-сьоме, певна сукупність правових засобів у правових режимах, методах правового регулювання надає специфіки галузям та інститутам права, виражає порядок організації конкретних суспільних відносин, що дає змогу глибше й диференційовано їх регулювати.

По-восьме, система встановлених у законодавстві якісних правових засобів, адекватність і ступінь їх використання розглядається як важлива характеристика правової культури суспільства. Рівень цієї культури буде низьким у тому випадку, якщо "асортимент" юридичних засобів у праві конкретної держави буде недостатнім або якщо вже встановленими засобами суб'єкти не можуть користуватися.

По-дев'яте, проблеми засобів і мети у праві набувають особливого значення для розвитку інститутів самозахисту і права громадян на захист. Адже здебільшого суб'єкти самі намагаються досягти своєї мети (захистити ті чи інші інтереси) за допомогою конкретних засобів, установлених у законодавстві. Задля досягнення кращого результату громадяни звертаються до спеціалістів (юристів, адвокатів і т. п.), які з наявного набору юридичних засобів професійно допомагають вибрати найбільш адекватний, оптимальний у конкретній ситуації.

Крім того, категорія "правові засоби" досі ґрунтовно не вивчена, вживається у юридичній літературі іноді довільно, як сама по собі зрозуміла. Під неї „підводять" різні правові явища без певних смислових меж, без чіткого зв'язку з категоріями "мета" і "результат". Таку ситуацію необхідно змінити, детально проаналізувавши цю категорію, насамперед, на рівні загальної теорії права. Поняття "засіб" загальнонаукове, міждисциплінарне. У різних галузях знань досліджуються різні засоби - технічні, транспортні, виробничі, лікарські,

масової інформації, управлінські, бюджетні, валютні, платіжні, фінансові та ін. У правовій сфері існують свої засоби з притаманними їм особливостями.

Сам термін "юридичні засоби" (щоправда, без відповідного аналізу) використовувався ще на початку ХХ ст.

Поняття "засіб" у юриспруденції вживається у різних значеннях: і щодо права загалом, і щодо різноманітних режимів правового регулювання та елементів його механізму.

У терміні "правові засоби" знову ж таки є певна невизначеність. Поряд з ним можна поставити вислови "правові явища", "правові феномени", "правові чинники", "правові умови" і т. п., які можуть вважатися взаємозамінними.

Сам термін "засіб" доволі часто використовується як у міжнародно-правових документах, так і у внутрішньодержавному законодавстві, як на конституційному рівні, так і в поточних нормативних актах.

Як правові засоби трактують норми і принципи права, правозастосовні акти, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, заходи заохочення та покарання, акти реалізації прав та обов'язків і т. п. Саме той чи інший набір засобів надає відповідної специфіки галузям та інститутам права.

На думку МН.Марченка, правові засоби - це правові явища, виражені в інструментах (установках) і діях (технології), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів і права, забезпечується виконання соціально корисних завдань.

Загальні ознаки правових засобів проявляються у тому, що вони:

1) виражають узагальнюючі юридичні способи забезпечення інтересів суб'єктів, досягнення поставленої мети (у цьому проявляється соціальна цінність даних утворень і права в цілому);

2) відображають інформаційно-енергетичні властивості й ресурси права, що надає їм особливої юридичної сили, спрямованої на подолання перешкод на шляху задоволення інтересів учасників правовідносин;

3) певним чином об'єднуючись, виступають основними робочими частками (елементами) дії права, механізму правового регулювання, правових режимів (тобто функціонального аспекту права);

4) призводять до юридичних наслідків, конкретних результатів, того чи іншого ступеня ефективності або дефективності правового регулювання;

5) забезпечуються державою.

Засіб - поєднувальна ланка між суб'єктом і об'єктом діяльності, між ідеальною, мисленнєвою моделлю та матеріальним результатом. Тому правові засоби як специфічний посередник, однозначно включають як фрагменти ідеального (інструменти, засоби-установки - суб'єктивні права, обов'язки, пільги, заборони, заохочення, покарання і т. д.), так і фрагменти реального (технологія, засоби-дії, спрямовані на використання інструментів, - насамперед акти реалізації прав та обов'язків).

Ознаками засобів-установок (інструментів) є те, що вони:

мають інформаційний характер, це означає, що юридичні інструменти - перш за все закріплені в законодавстві дані, виражені у юридичних фактах,

суб'єктивних правах, обов'язках, пільгах, заборонах, заохоченнях, покараннях і т. д.;

мають статичний характер, це вказує на те, що йдеться про припис, а не дію, що інструменти не діють автоматично, їх необхідно "взяти в руки" і використати;

перебувають здебільшого у сфері належного, адже фіксуються найперше у законах і підзаконних актах, які вимагають певної поведінки;

виступають моделями, які лише у потенціалі та у процесі їх використання можуть сприяти досягненню поставленої мети.

Засоби-дії (технології) мають вираження (як ознаки) у тому, що:

пов'язані з використанням інструментів (засобів-установок);

- мають енергетичний характер, це означає, що без активності, особливої юридичної сили неможливо як подолати перешкоди на шляху задоволення інтересів суб'єктів права, так і здійснити будь-яку юридично корисну дію, спрямовану на досягнення соціально значущої мети й отримання потрібного ефекту;

мають динамічний характер, це орієнтує на відповідну діяльність з використання інструментів;

- перебувають у сфері суцього, адже проявляються в реальній поведінці осіб;

виступають насамперед як акти реалізації прав та обов'язків, що означає завершальний етап досягнення мети і задоволення відповідних інтересів.

Практично всю юридичну діяльність (правотворчу, право-застосовну, інтерпретаційну), якщо її розглядати крізь призму актів реалізації прав та обов'язків, можна віднести до юридичної технології (засобів-дій). Наприклад, правотворчий орган, приймаючи нормативні документи, робить це, реалізуючи свої відповідні права та обов'язки.

Процес правового регулювання має дві основні ланки, що забезпечують одна одну:

1) способи впливу (зовнішні щодо волі суб'єктів чинники - дозволи й заборони, виражені у нормах права);

2) способи реалізації права у самих врегульованих суспільних відносинах (результат реагування суб'єктів на правовий вплив - здійснення дозволених дій, стримування від заборонених дій).

За термінологією М.Н.Марченка, це - відповідно засоби-установки та засоби-дії.

Деякі теоретики права виключають зі складу механізму правового регулювання акти фактичної правомірної діяльності суб'єктів права, у тому числі й реалізації прав та свобод особи (П.Недбайло, П. Рабінович). Невключення дій у поняття "юридичні засоби" означає відокремлення від механізму правового регулювання низки його загальновизнаних елементів: юридичних фактів (правових дій), актів застосування права (насамперед актів-дій), що суперечить логіці і є невиправданим.

Сприйняття поведінки особи як засобу реалізації її прав і свобод, передбачених правовими нормами, відповідає панівній позиції, що існує у

філософії, відповідно до якої категорія "засіб" включає як інструментарій, так і його використання при отриманні бажаного результату. Засоби покликані забезпечити перехід належного (мети) у суще (результат).

У політології, до речі, під засобами розуміють не тільки політичні норми, цінності, декларації та інші засоби-установки (інструменти), а й політичні дії - страйки, пікети, мітинги, демонстрації, вибори, референдуми, повстання та інші політико-технологічні процеси, що дозволяють домагатися відповідної мети.

Отже, йдеться про принцип взаємодії (взаємоучасті) засобів-установок і засобів-дій у процесі досягнення мети.

Все, що не належить ні до установок, ні до дій - правосвідомість, законність, правопорядок і т. п., до юридичних засобів не можна зараховувати.

Класифікують правові засоби за різними аспектами.

Залежно від ступеня складності їх поділяють на первинні (елементарні), комплексні (складні).

До первинних належать найпростіші та неподільні приписи - суб'єктивні права і юридичні обов'язки, заохочення і покарання, пільги і заборони тощо, до комплексних - комбіновані, що складаються з найпростіших, наприклад, договір, норма, інститут, правовий режим та ін.

За виконуваною роллю правові засоби діляться на: регулятивні (дозволи), охоронні (заходи захисту).

За предметом правового регулювання - на: конституційні, адміністративні, цивільні, кримінальні та ін.

За характером - на: матеріально-правові (рекомендації), процесуальні (позов).

Зачежно від значущості наслідків - на: звичайні (штраф), виняткові (смертна кара).

За часом дії - на: постійні (громадянство), тимчасові (премія).

За видом правового регулювання - на: нормативні (встановлені у нормах права заборони), індивідуальні (акт застосування права, акт реалізації прав та обов'язків).

За інформаційно-психологічною спрямованістю - на: стимулюючі (пільги), обмежувальні (призупинення) тощо.

Функції правових засобів полягають у:

- 1) досягненні мети правового регулювання (найважливіша функція);
- 2) внесенні цивілізованості у наявні суспільні відносини через пропозицію (замість незаконних і стихійних) правових механізмів вирішення проблем, застосування правових способів усунення конфліктів, правової енергії у подоланні перешкод на шляху до задоволення інтересів суб'єктів права (юридичні засоби виступають показником правових можливостей і рівня правового розвитку конкретного суспільства, конкурентноздатності правових цінностей тощо).

У правотворчому, правозастосовному та інтерпретацій-ному процесах важливо враховувати діалектику взаємодії мети і засобів, що має характер двосторонньої детермінації. З одного боку, залежно від поставленої мети здійснюється вибір засобів для її досягнення, а з іншого - сама мета має

виходити з реально наявних юридичних засобів, необхідних для її досягнення. Ефективний закон містить розумні й науково обґрунтовані завдання і засоби для їх реалізації. І навпаки, якщо законодавець неправильно визначить мету, допустить неточності у виборі засобів, -закон не дасть очікуваних результатів, не сприятиме максимально виконанню основних завдань держави і суспільства.

Використовуючи юридичні засоби, необхідно знати, як зіставити їх, щоб у своїй взаємодії вибрані юридичні утворення (інструменти і технології") на певному етапі збільшували свою силу, юридичну потужність і давали ефективні соціальні результати, тобто при виборі того чи іншого засобу важливо знати його можливості вступати у взаємозв'язок з іншими.

Отже, правові засоби - доволі складна юридична категорія, що означає наявну правову реальність: певні інструменти і дії суб'єктів щодо їх використання з метою досягнення конкретного результату. Тільки за умови детального вивчення цих складних феноменів, належного оволодіння знаннями про них, адекватного і якісного їх використання в юридичній сфері можна сподіватися на кардинальне підвищення ефективності правового регулювання, що дозволить вийти на принципово новий рівень - розвитку правової системи.

Елементи і стадії механізму правового регулювання: проблемно-теоретичний підхід

Механізм правового регулювання - це єдина система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок ("належне" у праві стає "реальним").

Механізм правового регулювання складають елементи, обов'язкові на окремих його стадіях:

- 1) принципи права, норми права, нетипові правові розпорядження (спеціалізовані норми права), об'єктивовані в нормативно-правових актах;
- 2) правовідносини, суб'єктивні юридичні права і обов'язки в їх індивідуалізації (конкретизації);
- 3) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків;
- 4) акти застосування норм права.

Кожний елемент відіграє специфічну роль у регулюванні діяльності суб'єктів і суспільних відносин, що виникають на їх основі.

Розглянемо коротко кожний з елементів.

1. Норма права в механізмі правового регулювання.

Норма права - споконвічний елемент і нормативна основа механізму правового регулювання. Норма права є загальним обов'язковим правилом (моделлю) поведінки, яке встановлює для суб'єкта як можливий варіант поведінки - суб'єктивні юридичні права, так і необхідний варіант поведінки - суб'єктивні юридичні обов'язки.

Специфічне завдання норми права в механізмі правового регулювання полягає в тому, щоб:

- а) визначити загальне коло людей, на які вона поширює свою дію;

б) встановити зміст суспільних відносин (зміст поведінки суб'єкта), а також об'єкти правовідносин;

в) визначити обставини, за яких особа має керуватися цим правилом поведінки;

г) розкрити саме в чому полягає дія права та її вплив на поведінку учасників-адносин, чия дія регулюється, характер їх зв'язку між собою, а також державно-примусові заходи, що застосовуються до осіб у разі невиконання ними юридичних обов'язків.

Зобов'язувальні норми регламентують активну поведінку зобов'язаних осіб.

Дозвільні та заборонні норми накладають пасивні обов'язки на зобов'язаних осіб і дозволяють вчинення активних дій носієм суб'єктивного права.

Характер регулюючого впливу нормативної основи механізму правового регулювання залежить від того, як діє право: шляхом зобов'язального розпорядження, або шляхом дозволів чи заборон.

Норма права набуває зовнішнього прояву в нормативно-правовому акті, який забезпечує її дієвість.

Нормативно-правові акти обслуговують нормативну основу механізму правового регулювання. Функції нормативно-правових актів полягають переважно в тому, щоб увести в правову систему нові юридичні норми, забезпечити їх зміну або скасування, підвищити ефективність їх дії.

До нормативно-правових актів (законів, підзаконних актів) додаються акти, в яких дається їх офіційне роз'яснення, тлумачення. Акти тлумачення норм права (інтерпретаційні акти) не містять нових правоположень, а є засобом, що забезпечує однакове розуміння і застосування чинних нормативних актів. Чіткість і ефективність механізму правового регулювання залежать від правильного тлумачення норм права.

2. Правовідносини у механізмі правового регулювання.

Правовідносини - необхідний елемент механізму правового регулювання, важливий ступінь здійснення програм, закладених у нормах права. У правовідносинах індивідуалізуються по-

ложення відповідної правової норми, конкретизуються суб'єктивні юридичні права і обов'язки певних суб'єктів, їх повноваження і юридична відповідальність. Індивідуалізація загальних моделей поведінки стосовно конкретних осіб - другий рівень правового регулювання.

Особливості прав, обов'язків, повноважень і відповідальності (а отже, й особливості правовідносин) багато в чому залежать від характеру регулятивного впливу норм права, у результаті якого формуються різні види правовідносин - регулятивні чи охоронні, активні чи пасивні.

Отже, правовідносини в механізмі правового регулювання утворюють певну систему і лише так вони забезпечують переведення загальних розпоряджень норм права в суб'єктивні юридичні права і суб'єктивні юридичні обов'язки, повноваження і юридичну відповідальність для конкретних осіб, дозволяють досягти виконання їх волі, задоволення інтересів.

При цьому центром загальних юридичних зв'язків, що становлять основу правовідносин, є правовий статус, у тому числі правосуб'єктність як перший крок у конкретизації розпоряджень норм права на цій стадії.

Правовідносини у механізмі правового регулювання виконують такі функції:

а) визначають конкретне коло осіб, на яких поширюється дія норм права у цей момент;

б) закріплюють конкретну поведінку, якої повинні або можуть дотримуватись особи;

в) служать умовою для можливого приведення в дію спеціальних юридичних засобів (прокуратурою, судом, міліцією) з метою забезпечення суб'єктивних прав, обов'язків, відповідальності.

~> Таким чином, правовідносини у механізмі правового регулювання - це засіб "переведення" загальних розпоряджень юридичних норм у площину суб'єктивних прав і обов'язків для цих суб'єктів.

3. Акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків у механізмі правового регулювання.

Акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків - це фактична поведінка суб'єктів правовідносин, пов'язана зі здійсненням (реалізацією) своїх прав і обов'язків.

Можливі два варіанти реагування на правове регулювання - активний - вчинення дій, що дозволяються (наприклад, брати участь у виборах органів влади);

пасивний - утримування від заборонених дій (наприклад, не завдавати шкоди довкіллю).

Коли активними діями реалізуються права, то йдеться про використання правових норм. Коли активними діями реалізуються обов'язки, то йдеться про виконання правових норм. Коли реалізація правових норм, що забороняють які-небудь дії, полягає в утримуванні від їх вчинення, то йдеться про дотримання норм права. Наприклад, норми кримінального права реалізуються тоді, коли громадяни не вчиняють протиправних дій.

Отже, акти безпосередньої реалізації у формах використання наданих нормами права можливостей, виконання зобов'язального правового розпорядження, дотримання правових заборон посідають особливе місце у механізмі правового регулювання, тому що є його кінцевою метою.

4. Акти застосування норм права у механізмі правового регулювання.

У процесі правового регулювання можлива (але не обов'язкова) стадія застосування норм права, яка полягає у видаванні державно-владного акта - акта застосування норм права, який забезпечує виникнення, зміну або припинення правових відносин. Якщо суб'єкти права не в змозі самі реалізувати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, то держава в особі компетентних органів здійснює застосування норм права (наприклад, стягнення податків, призначення пенсій, здійснення правосуддя).

Акти застосування норм права мають форму рішень, розпоряджень, наказів, вироків тощо. У них персоніфікуються загальні права і обов'язки, а

також, якщо це необхідно, індивідуалізуються санкції. Специфіка акта застосування норм права полягає в тому, що індивідуалізація здійснюється від імені держави як вимога, яка у разі необхідності може бути виконана примусово.

Акти застосування норм права у механізмі правового регулювання використовуються в таких випадках:

1) коли самі норми права передбачають, що індивідуалізацію прав і обов'язків здійснюють органи держави, посадові особи, а не учасники відносин; так, норми про порядок надання відпусток робітникам і службовцям передбачають, що відпустка конкретній особі надається за наказом адміністрації;

2) коли суб'єкти відносин, що регулюються, поведяться протиправно: порушують права, не виконують обов'язки; у цьому разі акт застосування норм права індивідуалізує юридичну відповідальність, передбачену нормами права за їх порушення, тобто встановлює персональну відповідальність правопорушників;

У всіх випадках акти безпосередньої або опосередкованої реалізації прав і обов'язків завершують правове регулювання. Саме на цьому рівні відбувається "переведення" розпоряджень юридичних норм (спочатку виражених у правах і обов'язках) у фактичну, реальну поведінку учасників суспільних відносин, на які спрямовувалося правове регулювання.

Використання у певному порядку тих чи інших елементів механізму характеризує процес правового регулювання. Він може бути простим і складним.

Простий процес правового регулювання припускає використання лише одного державно-владного акта - нормативно-правового. Індивідуалізацію прав і обов'язків здійснюють самі суб'єкти, до яких цей акт звернений.

Складний процес правового регулювання припускає наявність двох актів державно-владного характеру, один із яких - нормативно-правовий, а інший - акт застосування норм права (індивідуальний акт). Його стадії залежать від правової поведінки суб'єкта - правомірної чи неправомірної.

Розглянемо складний процес правового регулювання.

1. Перша стадія механізму правового регулювання - стадія загальної дії правових норм. На цій стадії відбуваються визначення змісту і формулювання меж поведінки суб'єкта, умов виникнення прав, обов'язків, повноважень, відповідальності і т.д. (вступає в дію механізм правотворчості). Наприклад, дія цього механізму у пенсійних справах можлива лише за наявності норми права, об'єктивованої у законі про пенсії. Однак, як загальне правило, ця норма не вирішує питання про те, кому саме буде нарахована пенсія. Для цього потрібні додаткові юридичні дії, здійснювані на другій стадії.

2. Друга стадія механізму правового регулювання пов'язана з виникненням конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, тобто з виникненням правовідносин. Необхідною умовою цієї стадії виступає юридичний факт (система фактів), з яким норми права пов'язують настання юридичних наслідків (вступає в дію механізм реалізації норм права).

Дія механізму у пенсійних справах починається після звернення конкретного громадянина до установи соціального забезпечення і винесення рішення про призначення йому пенсії на основі загальної юридичної норми. Винесення індивідуального розпорядження про призначення пенсії означає індивідуалізацію загальних правил стосовно конкретної особи. Таким індивідуально-правовим актом за учасниками відносин, що регулюються, закріплюється відповідне суб'єктивне юридичне право і суб'єктивний юридичний обов'язок.

Після ухвалення рішення про призначення пенсії конкретному громадянину (індивідуально-правовий акт) він стає носієм суб'єктивного права на одержання пенсії, а орган соціального забезпечення набуває суб'єктивного обов'язку нараховувати і виплачувати йому пенсію (правовідносини). Отже, реалізацією суб'єктивного юридичного права громадянина на пенсію є її одержання, а реалізацією суб'єктивного юридичного обов'язку органу соціального забезпечення - видача пенсії.

У разі правомірної поведінки суб'єктів правове регулювання здійснюється через механізм реалізації норм права.

3. Третя стадія механізму правового регулювання - застосування санкцій правової норми - виникає у випадках неправомірної поведінки суб'єкта. Правовою підставою цієї стадії є правопорушення, а також норми права, що встановлюють санкції за вчинені правопорушення і визначають порядок застосування відповідальності. Державні органи і посадові особи реалізують свою компетенцію через розслідування обставин вчинення правопорушення, встановлення і покарання винних, а інша сторона - правопорушники - зазнає втрат державно-владного характеру за вчинені правопорушення (вступає в дію механізм накладання юридичної відповідальності).

Елементами, що забезпечують динамічну суть механізму правового регулювання і визначають рух реальних правовідносин, є юридичні факти. Режим сприяння механізму правового регулювання забезпечується законністю, державною дисципліною, які, разом із правосвідомістю і правовою культурою, є обов'язковими протягом усієї його дії.

Правове регулювання - це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток.

Ознаки правового регулювання:

- 1) воно - різновид соціального регулювання;
- 2) за його допомогою відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має споконвічно державно-владний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки;
- 3) має конкретний характер, бо завжди пов'язане з реальними відносинами;
- 4) має цілеспрямований характер, бо підпорядковане задоволенню законних інтересів суб'єктів права;
- 5) здійснюється правовими засобами, що забезпечують його ефективність;

б) гарантує доведення норм права до їх виконання.

Слід розрізняти два явища: правове регулювання і право-в_в_пл_ів. Термін "регулювання" походить від латинського слова "regio" (правило) і означає впорядкування, налагодження, приведення чого-небудь у відповідність до чогось. Термін "вплив" означає цілеспрямовану дію на що-небудь. Сміслові навантаження у цих двох категорій близьке, частково співпадає, але не однозначне.

Правовий вплив - це взятий у єдності та різноманітті весь процес дії права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів.

Правовий вплив на людину здійснюється двома каналами:

1) інформаційним - за допомогою правових норм до відома учасників доводиться позиція, яку займає держава стосовно дозволеної, необхідної або забороненої поведінки;

2) ціннісно-орієнтаційним - за допомогою права здійснюється засвоєння суспільством його цінностей, що напрацьовані людством і спадково переходять із покоління в покоління.

Правовий вплив багато в чому зводиться до інформативної та виховної ролі права, підсилити яку можуть пропаганда правових знань, система широкої юридичної освіти.

Відмінності між правовим регулюванням і правовим впливом:

1) за обсягом:

предмет правового впливу об'ємніший (ширший) від предмета правового регулювання - його становлять відносини, які не регулюються правом, але на які поширюється дія права;

2) за змістом:

- у правовому впливі не завжди є точний юридичний засіб (крім норм права, він містить у собі інші соціальні засоби і форми впливу на поведінку людей), тоді як у правовому регулюванні юридичні засоби є обов'язковими (регулювання відбувається за допомогою певної правової норми);

3) за основними особливостями свого змісту:

правовий вплив є не специфічно правовим, а загальним, у якому діє не право як сукупність норм, а „дух” права, простежується вплив права на систему суспільних відносин, потенціал психічного складу особи, її правова свідомість і культура. Коли зміст права проходить через свідомість людей, він стає правосвідомістю. Люди мають поводитися однаково в однотипній ситуації, якщо стосовно неї (ситуації) право встановлює певні правила поведінки. Виробляє с тандагщюв дп і, формується загальна нормативна культура як безпосередня передумова законослухняності громадян. Це і є правовий вплив на поведінку людей;

4) за механізмом реалізації права:

у правовому регулюванні право реалізується через його механізм - систему правових засобів і форм (норми права, правовідносини, акти реалізації і застосування норм права то що), тоді як правовий вплив здійснюється за допомогою системи неюридичних засобів - ідеологічних, психологічних, інфор

маційних та інших механізмів. І Сфера правового регулювання - це сукупність суспіль-

них відносин, яку можна і необхідно впорядкувати за допомогою права і правових засобів. Тобто сфера правового регулювання - елемент соціального простору, охоплений правом, це, насамперед, суспільні відносини - економічні, політичні, соціально-культурні. Йдеться про ті суспільні відносини, функціонування яких неможливе без використання правових засобів.

Не все в суспільних відносинах урегульоване правом. Наприклад, не регулюються правом у сфері економічних відносин процеси виробництва; у сфері політичних відносин - розробка програм і статутів партій; у сфері духовно-культурних - релігійні відносини та ін. У сферу правового регулювання можуть входити відносини, що піддаються правовому регулюванню. Право регулює конкретні, найсуттєвіші, глобальні відносини, що проходять через волю і свідомість людей.

При встановленні сфери правового регулювання слід виходити не стільки із класифікації суспільних відносин (економічних, політичних тощо), скільки із матерії самого права як нормативного регулятора, цілеспрямованість якого - порядок у суспільстві.

Ознаки сфери правового регулювання полягають у тому, що:

1) воно є соціальним, оскільки право регулює соціальні відносини, а не природні процеси (землетруси, тайфуни, фізико-хімічні явища та ін.);

2) воно перебуває у соціальному просторі, де існують суспільні відносини, що можуть врегульовуватися правом, тобто можуть пройти через волю і свідомість людей (не можна регулювати дії, вчинені у стані неосудності або фізичного примусу);

3) у ньому відображається сукупність конкретних суспільних відносин, які потребують врегулювання правом (а не суспільних процесів, що відбуваються за об'єктивними законами суспільного життя і не потребують регулювання правом);

4) ним охоплюються найважливіші суспільні відносини, що у цей момент найбільше стосуються інтересів суспільства, трудових колективів, організацій, підприємств тощо, тобто воно не є статичною константою, а змінюється залежно від умов внутрішньої та зовнішньої ситуації, рівня економічного, соціального, духовно-культурного розвитку суспільства;

5) воно має обмежене поле функціонування (межі правової регламентації) і не може поширюватися на ті соціальні явища, які об'єктивно не допускають формально-юридичного впорядкування (дружба, любов та ін.); безумовно, право не може регламентувати розумову діяльність, особисте життя людини. Безпосередня праця людини, пов'язана зі створенням матеріальних або духовних благ також не регулюється правом, якщо при реалізації своїх інтересів, знань, навиків, умінь, здібностей вона не втручається у сферу іншої людини, суспільства, держави. Є різні класифікації сфер правового регулювання:

1) за принципом співвідношення можливого і необхідного:

сфера можливого правового регулювання - суспільні відносини, що можуть бути врегульовані правом,

- сфера необхідного правового регулювання - суспільні відносини, що мають бути врегульовані правом;

2) за характером юридичної діяльності:

сфера законодавчого регулювання - суспільні відносини, фактично регламентовані правовими нормами (законодавча діяльність),

сфера регулювання, що реалізує право - громадське життя, в якому фактично здійснюються правові норми (діяльність, що реалізує право);

3) за певними блоками суспільних відносин:

сфера економічних, головним чином майнових, відносин (виробництво, обмін, розподіл), тобто відносин (власності, розподілу, обміну, оплати праці тощо), що становлять економічну основу суспільства, його каркас і потребують упорядкування;

сфера політичних, здебільшого управлінських відносин усередині країни і на міжнародній арені; тобто відносин (управління справами суспільства і держави з боку громадян, держави, її органів), що становлять політичну основу суспільства, охоплюють три гілки державної влади - законодавчу, виконавчу, судову; управління суспільством здійснюється за допомогою механізму субординації (панування - підпорядкування); там, де управлінські відносини співпадають із майновими (управління економікою), вони належать до першого блоку;

- сфера соціально-культурних, у тому числі особистих немайнових, відносин належить до галузі охорони здоров'я, освіти, культури, науки, соціального забезпечення; її становлять відносини (щодо освіти, медичної допомоги, наукової діяльності, заняття спортом та ін.), що регулюються правом і не входять до сфери економічних і політичних відносин, впливають із охорони і захисту особистих прав і гідності громадян;

- сфера судових і правоохоронних відносин, тобто відносин, пов'язаних з охороною (попередженням і припиненням порушень) суспільного порядку; боротьбу з правопорушеннями, насамперед, ведуть такі правоохоронні органи держави - органи внутрішніх справ, прокуратура, суд.

Сфера правового регулювання піддається зміні: залежно від завдань змінюється зміст правового регулювання, звужується або розширюється його сфера.

Урегульованість правом поведінки людей відбувається через впровадження правових відносин у певну сферу людської діяльності.

Основні напрями правового регулювання:

1) закріплення і охорона нових суспільних відносин; наприклад, в Україні на конституційному рівні закріплено право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації, право на підприємницьку діяльність, право приватної власності, охорони довкілля, винаходу, авторства тощо;

2) заборона певних суспільних відносин і поведінки; наприклад, посягання на конституційний лад, інцест (шлюб між родичами), заснування

комерційних банків посадовими особами правоохоронних органів, створення партій у військових формуваннях та ін.;

3) зміна характеру відносин у певній сфері, наприклад, розвиток фермерського господарства нарівні з господарствами колективних спілок та ін.;

4) стимулювання розвитку певних суспільних відносин, наприклад, стимулювання державою індивідуального будівництва шляхом залучення кредитів комерційних організацій тощо;

5) сприяння (за допомогою нових законів) виникненню і формуванню нових відносин і суспільних явищ; наприклад, за відповідним законодавчим актом про референдум набувають чинності ініціативні групи з всеукраїнського референдуму; вони створюються на зборах громадян України, в яких беруть участь не менше ніж 200 осіб, що мають узаконені громадянські права.

4/ Пріоритетні напрями правового регулювання в Україні:

- у сфері економічних, майнових відносин - сприяння розвитку ринкових відносин, додержання рівності різних форм власності (державної, приватної, комунальної);

- у політичній сфері - сприяння розвитку в цивілізованій формі політичного плюралізму за умови додержання громадянського миру і злагоди;

- у сфері управлінських відносин - сприяння ефективній роботі управлінського апарату без збільшення його штату;

у сфері охорони суспільного порядку - боротьба з корупцією та іншими правопорушеннями, охорона і захист прав і свобод людини і громадянина.

Велике значення мають розвиток і підвищення ефективності природоохоронного законодавства, вдосконалення соціального законодавства, ефективне реформування судової гілки влади тощо.

Сфера дії всіх галузей законодавства співпадає зі сферою правового регулювання.

Межі правового регулювання - рамки владно-вольового впливу держави в особі її органів на суспільні відносини, поведінку людини. Вони відокремлюють сферу правового від непра-вового, встановлюють межі поширення права, визначають характер впливу права на свідомість і діяльність людини; зумовлюються як самою матерією права, так і особливостями відносин, що регулюються, інтересами держави і суб'єктів права, рівнем культури і цивілізованістю суспільства, економічними, культурно-національними, релігійними та іншими чинниками.

Межі правового регулювання важливо враховувати:

1) у системі суспільних відносин: регулювати правом необхідно лише ті суспільні відносини, які об'єктивно потребують такого регулювання; не можна втручатися у сферу автономної свободи особи (політичну сферу діяльності, особисті, сімейні відносини, реалізацію духовно-культурних потреб);

2) у діяльності держави, спрямованій на вироблення нових правових відносин: не можна насаджувати нові суспільні відносини, до яких ще не дозріло суспільство або які суперечать правосвідомості і культурі особи та суспільства; важливо, щоби правові норми, що видаються, відповідали економічним, політичним, правовим та іншим соціальним закономірностям і

сприяли прогресивному розвитку суспільства, найповнішому задоволенню потреб та інтересів особи);

3) у використанні державою способів правового регулювання: необхідно, щоб держава застосовувала правомірні способи регулювання, зокрема встановлювала не карально-заставковий, а дозвільний режим, який сприяв би розвитку особи; мають переважати дозволи; зобов'язання і заборони слід встановлювати так, щоб забезпечувати в суспільстві демократію, стабільний правовий порядок, дотримання прав і свобод громадянина.

1 7.4. Проблема вдосконалення правових форм діяльності держави як засобу функціонування механізму правового регулювання

На шляху функціонування складових елементів і стадій механізму правового регулювання виникають перешкоди, які усуваються за допомогою засобів, що перебувають поза сферою правового регулювання. Ці зовнішні чинники кваліфікуються як правові форми діяльності держави.

Правова форма діяльності - організаційно-управлінська форма діяльності уповноважених на те суб'єктів, завжди пов'язана з виконанням юридично значущих дій (розглядом юридичних справ) у порядку, визначеному законом.

Юридична суть правових форм діяльності держави у тому, що вони: і, ґрунтуються на розпорядженнях права; завжди спричиняють певні правові наслідки.

На відміну від фактичної правова форма діяльності має чітко виражені ознаки (рисни):

1) припускає розгляд юридичної справи (прийняття нормативно-правового акта, винесення вироку та ін.);

2) використовує норми матеріального або процесуального права як спеціальний робочий інструментарій;

3) здійснюється винятково уповноваженими на те суб'єктами (правосуддя - суддями, розслідування - слідчими);

4) закріплюється в офіційних процесуальних документах (вироку, протоколі допиту, постанові про проведення обшуку та ін.);

5) під час розгляду справи регламентує відносини, що виникають, через систему норм процесуального права;

и<>>. 6) при розгляді справ використовує досягнення юридичної опіки (наприклад, при розгляді кримінальних справ широко застосовується криміналістика).

Основні правові форми діяльності держави: правотворча;

- * правозастосовна; правоохоронна; контрольно-наглядова; установча.

Правотворча діяльність - правова форма діяльності держави, спрямована на офіційне встановлення (санкціонування) і зміну норм права компетентними органами, яка проявляється у підготовці, прийнятті і оприлюдненні нормативно-правових актів. Суб'єкти правотворчості - народ, Верховна Рада України, Верховна Рада АРК, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства і відомства, місцеві органи влади й управління.

Правозастосовна діяльність - правова форма діяльності держави, яка забезпечує безперервність процесу виконання нормативно-правових

розпоряджень через наділення одних учасників правових відносин суб'єктивними юридичними правами, а інших - суб'єктивними юридичними обов'язками; полягає у розгляді й вирішенні індивідуальних справ, що мають юридичне значення.

Управлінська природа діяльності, пов'язаної з вирішенням індивідуально-конкретних справ, - глибинна і визначальна основа правозастосування. Особливість правозастосовної діяльності полягає в її владному характері, який проявляється в державній волі керуючих суб'єктів (правозастосовних органів) стосовно керованого з метою вирішення конкретних правових ситуацій. Владний вплив на поведінку безпосередніх суб'єктів права відбувається під час розгляду індивідуальних справ і винесення щодо них конкретних авторитарно-правових розпоряджень, а також у процесі безпосереднього виконання цих розпоряджень. Юридичний зміст правозастосовної діяльності створюють відповідні один одному права і обов'язки її суб'єктів: право компетентного органу вирішити справу і обов'язок зацікавлених у справі осіб виконати прийняте рішення. Фактичний зміст правозастосовної діяльності полягає в діяльності уповноважених органів і посадових осіб, пов'язаній із вивченням обставин справи, її юридичною кваліфікацією і прийняттям акта застосування права, а також у діях зацікавлених у справі осіб у зв'язку з її розглядом і ухваленням рішення.

Правоохоронна діяльність - це правова форма діяльності держави, спрямована на охорону суспільних відносин, урегульованих правом, захист індивіда від правопорушень і притягнення винних до відповідальності. Будь-які органи держави так чи інакше провадять правоохоронну діяльність, тому її можна вважати одним із різновидів правозастосовної діяльності. Водночас є й такі органи, для яких ця діяльність основна - органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони.

Контрольно-наглядова діяльність - правова форма діяльності органів держави, що виражається у виконанні юридичних дій щодо спостереження і перевірки відповідності виконання і додержання підконтрольними суб'єктами правових розпоряджень і припинення правопорушень певними організаційно-правовими засобами. Контрольні структури України - Президент, бінет Міністрів Конституційний Суд, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, прокуратура, Рахункова палата законодавчого органу аудиторські структури Національного банку України, податкова адміністрація та ін. Контрольну діяльність провадять органи законодавчої, виконавчої і судової влади, однак вона здійснюється як у різному обсязі, так і з різних питань, у різних сферах правового регулювання.

На цей час у світі склалося декілька видів контрольно-наглядової діяльності. Це, по-перше, контроль за конституційністю законів та інших нормативно-правових актів (здійснюють Конституційний Суд або загальні суди; прокуратура, спеціальні посадові особи - омбудсмени та ін.). По-друге, - фінансовий контроль як складова частина загального контролю (здійснюють

фінансові палати (Австрія), генеральні контролери (Колумбія), генеральні аудитори (Нігерія) та ін.). Слід зазначити, що контрольно-наглядова діяльність держави набуває все більш важливого характеру. Нарівні із законодавчою, виконавчою, судовою владою в демократично розвинутих державах контрольно-наглядова діяльність держави оформлюється в нову сферу влади.

Юридичним результатом контрольно-наглядової діяльності є контрольно-правовий акт (рішення, постанова, подання, застереження, ухвала, повідомлення та ін.), який містить розпорядження констатуючого порядку, тобто встановлені внаслідок перевірки позитивні моменти, а поряд з ними правоохоронні розпорядження про усунення виявлених правопорушень.

Стадії контрольно-наглядової діяльності (наприклад, прокурорського нагляду, судового і арбітражного контролю, державного контролю інспекцій): організаційно-підготовча;

встановлення фактичних обставин справи та їх аналіз; прийняття й ухвалення рішення у справі; перевірка виконання рішення.

Установча діяльність - правова форма діяльності держави, яка проявляється в реалізації на основі норм матеріального права повноважень на формування, перетворення або скасування органів держави, їх структурних підрозділів, посад.

Безпосереднє призначення установчої діяльності - кадрове забезпечення всіх ланок державної влади й управління. Визначальною стадією установчої діяльності є виборчий процес, який полягає у реалізації виборчих прав громадян на формування представницьких органів держави і вищих посад.

До неправових форм діяльності держави належить, на самперед, суто організаційна робота, яка не потребує чіткого юридичного оформлення, не пов'язана з виконанням юридично значущих дій, що спричиняють правові наслідки (наприклад, культурно-масова, технічно-виконавча, організаційно-

економічна, збройний захист країни). Однак це не означає, що організаційна діяльність не регулюється правом. Вона є підза-конною, здійснюється у межах чинного законодавства і компетенції того чи іншого органу. Право тут регулює лише загальну процедуру виконання дій. Виконання організаційних дій - це повсякденні й різноманітні прояви управлінської діяльності, позбавлені юридичної оболонки.

Як правові, так і неправові форми діяльності держави у контексті дії механізму правового регулювання тісно пов'язані з рівнем розвитку такого феномена, як правова культура суспільства. Тому доцільно буде навести деякі положення дисертаційного дослідження І.В. Осики "Правова культура у формуванні правової, соціальної держави" [3], де визначено основні шляхи і методи впливу правової культури на формування розвинутого громадянського суспільства та держави правової і соціальної як важливих передумов удосконалення процесу правового регулювання.

По-перше, правова культура - засіб правового регулювання суспільних відносин, заснованих на законах, формах взаємодії їх учасників. Проявом ставлення особистості та суспільства до права, законності є правосвідомість як

частина правової культури. Правосвідомість формується під дією об'єктивних та суб'єктивних чинників суспільного розвитку. На це впливають не тільки історичні та соціальні процеси, а й геополітична ситуація в державі і духовна сфера суспільства. Якщо правова система функціонує в умовах законності, свободи, соціальної справедливості, поваги до права, то це сприяє росту правосвідомості всіх суб'єктів.

По-друге, правова культура органічно пов'язана та взаємодіє із законотворчою діяльністю. В умовах демократичної процедури закони можуть прийматися більшістю голосів, власникам яких не вистачає професіоналізму. У боротьбі за закони відбувається зіткнення представників різних правових культур, що не може не позначитися на якості законодавчої діяльності.

Якщо право - встановлена законом міра соціальної свободи, то закони і всі інші юридичні норми мають послідовно відображати таку свободу, що відповідає завданням і цілям правової держави. Якість законодавства оцінюється не тільки і не стільки вирішенням економічних, політичних та інших завдань суспільного розвитку, скільки закріпленням надійних гарантій прав, свобод та інтересів особистості, інших суб'єктів правових відносин.

По-третє, матеріально-предметна сфера правової культури визначається, з одного боку, економічними чинниками, а з іншого - традиціями суспільства.

Ментальна складова правової культури включає буденну і теоретичну правосвідомість, тобто комплекс уявлень про політику, закони, правосуддя, які впливають на поведінку людей, позначаються на змісті та формі правового регулювання суспільних відносин. Таким чином, ставлення людей до права є одним із показників правової культури.

Правова культура використовується як інструмент стану правового життя суспільства загалом. Ось чому важливо вивчати клімат політичного життя, атмосферу, пов'язану з правовідносинами.

По-четверте, правова культура - специфічний засіб спілкування суб'єктів політичного й правового життя суспільства, що проявляється в різних формах правомірної поведінки та мислення, побудованих на вільному виборі гарантованих законами правових засобів досягнення поставлених цілей.

У правовій державі існує система гарантій реалізації правового статусу людини, однак необхідне розумне співвідношення прав та обов'язків, свободи і відповідальності. Особливу роль у системі цінностей правової культури відіграють права та обов'язки, через які в суспільстві розвивається атмосфера демократизму, законності, правопорядку. Але для цього реалізація норм законодавства має сприяти розвитку правосвідомості особистості та суспільства.

По-п'яте, правовій культурі протистоять такі явища, як правопорушення, невиконання законів, бездіяльне ставлення до обов'язків, що разом створюють антикультуру в суспільному ладі та державному устрої. Вони негативно впливають на правопорядок, режим законності, породжують правовий нігілізм. Подібні явища - це відмова від існуючої в суспільстві правової культури, її цінностей.

На підставі цього пропонується визначати правову культуру як структурно складне цілісне утворення, що включає якісний стан правового життя суспільства, відображеного в досягнутому рівні досконалості правових актів, правової і пра-возастосовної діяльності, правосвідомості та правового розвитку особистості, а також у ступені свободи її поведінки і взаємної відповідальності держави та особистості, що позитивно впливає на суспільний розвиток і підтримання умов функціонування суспільства.

Особливу увагу доцільно приділити елементній структурі правової культури, поділяючи її на об'єктивний та суб'єктивний рівні. На об'єктивному рівні правова культура складається з рівнів розвитку права, правової діяльності та правосвідомості, а на суб'єктивному рівні - з розвитку правового знання, рівня і характеру ставлення до права, установок на правові норми, рівня правосвідомості особистості, правової діяльності, правового розвитку, правової поведінки.

Виділяють певні умови підвищення правової культури (зокрема у сферах правових форм діяльності держави):

1) у сфері загальнодержавної стратегії: спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, вироблення єдиної правової політики, забезпечення добробуту громадян, дотримання Конституції і законів усіма державними органами;

2) у сфері правотворчості: професіоналізація законодавчої діяльності, надання населенню права законодавчої ініціативи, поширення знань у сфері юридичної техніки, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, посилення юридичної відповідальності за порушення прав і свобод громадян;

3) у сфері правозастосування: ліцензування юридичної діяльності, розвиток судової системи, проведення практичних семінарів для працівників державних органів, створення консультативних рад при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади;

4) у сфері юридичного виховання: підвищення загальної моральності громадян, популяризація правових знань (у тому числі через засоби масової інформації), використання рольових ігор і практичних ситуацій, застосування методів реклами і "рибіліс геіагіопз", розвиток сімейного правового виховання;

5) у сфері юридичної науки і юридичної освіти: подальший розвиток наукових досліджень феномена правової культури, подолання розриву між наукою і практикою, підвищення ефективності вищої юридичної освіти, поглиблення вивчення юридичних дисциплін у неюридичних вищих навчальних закладах і загальноосвітніх установах;

6) у сфері громадянського суспільства й особистої ініціативи: розвиток системи громадських організацій, активне відстоювання особистістю своїх прав, боротьба з будь-якими проявами беззаконня і свавілля.

Абстрагуючись від загальної думки про те, що правова культура носить нормативно-оцінювальний характер, відображає якісний стан правового життя суспільства, вираженого в досягнутому рівні досконалості правових актів, правової та пра-возастосовувальної діяльності, її роль у законотворчій діяльності слід розглядати в чотирьох аспектах:

по-перше, правова культура повинна бути закладена в самому змісті законності;

по-друге, сама діяльність суб'єктів законотворчої діяльності має бути пронизана правовою культурою;

по-третє, рішення, правозастосувальні акти, які встановлюють права та обов'язки, мають базуватися на справедливості, що залежить від рівня правової культури;

- по-четверте, законотворча діяльність має бути найважливішим юридичним засобом реалізації принципу справедливості.